

**AZ OKTATÁSI EXKLÚZIÓ, A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI
KIREKESZTŐDÉS ÉS A „BEZÁRÓDOTT” MOBILITÁSI
CSATORNÁK
(A romániai cigányok esete)**

Szolár Éva

Debreceni Egyetem, Ph.D. hallgató

Ma a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok felfelé irányuló mobilitásának „legüdvözítőbb” útja az oktatásban való részvétel és az ott elért siker – elméletben. Ez valóban járható út lenne, hiszen az intézményes nevelés hosszútávra képes (pozitívan) meghatározni a társadalom főirányú tevékenységeiben való részvételt, csak ez az út nem mindenki számára járható. A gyakorlatban nagymértékű egyenlőtlenségeket tapasztalunk a különböző társadalmi és etnikai csoportok oktatáshoz való hozzáféréseinek tekintetében, illetve az elérhető iskoláztatás minőségében. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az oktatásból való kizáródás hogyan határozhatja meg egy etnikai csoport társadalmi mozgásterét – ebben az esetben a romániai cigányokét.

A romániai 1989-es rendszerváltás óta egyre nő az érdeklődés a cigány népcsoport életkörülményei iránt. Tetten érhető ez a társadalomtudományi kutatások területén, valamint a politikai és akadémiai vitákban is jelentős és aktuális témává nőtte ki magát. A téma tudományos feldolgozása folyamatosan bővül újabb és újabb kutatásokkal, illetve tanulmányokkal. A romániai cigány etnikum tekintetében azonban ennek ellenére nagyon sok a rendezetlenség, ami az etnikai hovatartozás, azaz „*Ki a cigány?*” meghatározásánál kezdődik. A besorolási nehézségek következményeképpen sem a romániai cigányok létszámára, sem szocio-demográfiai jellemzőire vonatkozólag nincsenek megbízható adataink, vannak viszont nagyon részletes néprajzi és antropológiai leírásaink. Az erdélyi levéltárakban különösen gazdag dokumentációt találhatunk erre vonatkozólag, egyes vélemények szerint (*Rostás-Farkas*, 2001) a helyi magyar kutatók kisebbségi létéből adódó együttérzés következményeként.

A cigányok etnikai-nemzeti besorolásának módja tudományos viták tárgya volt Magyarországon, amelyet két műhely folytatott egymással (*Havas, Kemény és Kertesi*, 1998; *Ladányi és Szelényi*, 1997). A kutatók szerint a *külső- és önbesorolás* mellett, valamint ellen is számos érvet fel lehet sorakoztatni, mivel mindkét módszer kihagyja látóköréből a cigányok bizonyos csoportjait. Romániában még ilyen jellegű vitára nem volt alkalom, nem utolsósorban azért, mert problémaként csak a népszámlálások által alkalmazott önbesorolás hiányosságai merültek fel, ahol kb. 500 000 ezer romával számolnak, míg hazai és nemzetközi becslések (*Ringold, Orenstein és Wilkens*, 2003) szerint minimum 1,8, és maximum 2,5 millió cigány ember él itt. A tudományos kutatások még nem

kaptak akkora teret, hogy felmerüljön a kategorizációs probléma, például hogy csak az úgynevezett „szociális roma” kategória kerül be vizsgálatokba a külső besorolás módszerének alkalmazásával. Fontos megemlíteni, hogy vannak olyan társadalomtudományi vizsgálatok, mint amilyen a Yale Egyetem és a Világbank által szervezett Közép-Európára kiterjedő háztartáskutatás volt, ahol már egy rendkívül megbízható adathalmazra építhetjük az etnikai kategorizációt (Ringold, Orenstein és Wilkens, 2003). Ez magában foglalja a következő változókat: *önbesorolás, külső besorolás, anyanyelv, szülők nyelve, külső megjelenés és családnevek* – ráépítve a hovatartozás kérdését mind a szociális tényezőkre, mind az etnicitással kapcsolatosakra. Sajnos romániai kontextusban a kommunizmus beolvasztó politikája miatt a leghelyesebb és legmegbízhatóbb módszer a külső besorolás, amelyet magam is alkalmazok kiegészítve az etnicitás (a kultúra és nyelv) elemeivel.

A kategorizáció körüli problémák veszélyei között vannak olyanok is, miszerint a döntéshozók és döntéslőkészítők nem ismerik azt a cigány célcsoportot, amely érdekében kidolgoznak országos szintű cselekvési terveket, illetve gazdasági, kulturális és társadalmi célzatú felzárkóztató programokat. Fontos megemlíteni, hogy sokszor e tervekben más elemek sem ismertek, mint például a résztvevő szereplők, az intézmények, a konkrét célok, az operacionális feladatok, a felhasználható összegek és az egész program területi elosztása (Guvernul României, 2001; Ministerul Informatiilor Publice, 2003). Népszerű a tudományos cikkekben és kormányzati tervekben a „roma” megnevezés helyett a „hátrányos helyzetű” megjelölést használni, gyakran azzal a kitételrel, hogy „romákra fókuszálva”. Azonban mindennek ellenére csak néha találjuk meghatározását annak, hogy ki a roma és ki a hátrányos helyzetű, vagyis pontosan kinek van *esélye* egy-egy ilyen programban részt venni.

Az életkörülmények javításának feladata kikerülhetetlen, mivel az egész Kárpát-medence, s ennek megfelelően Románia területén a cigány népcsoport hátrányai és szegénysége *intenzitásában*, valamint *kiterjedésében* is jelentősen különbözik a többi társadalmi csoporttól. A célcsoport ismeretének hiányosságából adódó „vak” szakpolitikák mérsékelt jelentőségű programjai valószínűleg érintetlenül hagyják a szociális hátrányokkal küzdő cigány etnikumot. Mindez annak ellenére, hogy az európai országok közül – Bulgária mellett – Romániában él a legtöbb roma, és nemcsak létszámukban meghatározóak, hanem sokszínűségükben is. Különbségeket lehet felfedezni *kulturális* (nyelvi, vallási, történelmi stb.) és *társadalmi-gazdasági szempontok* alapján (területi, foglalkozási, anyagi stb.), de a többségi társadalomhoz és kultúrához való *viszonyulás* alapján is, ami az *integráció-szegregáció mértékében* érhető tetten (Ringold, Orenstein és Wilkers, 2003).

A romák európai–romániai–erdélyi története a középkortól vezethető, kezdettől fogva egy *marginális pozícióban*. A társadalmi élet számos területén hátrányokkal küzdöttek, amit nem utolsósorban az a tény hozott létre, hogy amikor megérkeztek Európába és átváltották a vándorló életmódot letelepedett életmódra, akkor a többségi társadalom már egy *kialakult társadalmi rendszerrel* rendelkezett, magában foglalt egy *kialakult intézmény-, norma- és értékrendszert* (Rostás-Farkas, 2001). Ehhez viszonyítva a romák mindig is a periférián helyezkedtek el minden tekintetben, így *területi, kulturális, anyagi* és a *munkamegosztásban* elfoglalt pozíció szempontjából is. Hátrányaik azóta is tükrö-

zódnek: az alacsony műveltség, a gazdasági javak mérsékelt birtoklása, rossz lakáshelyzet és egészségi állapot, magas mortalitási arányok, alacsony életszínvonal stb. tényezőiben (Babusik, 2002). Ezek a hátrányok negatív mechanizmusként működnek és folyamatosan reprodukálják önmagukat, nagyon kevés mobilitási esélyt és csatornát nyitva meg a cigány népcsoport előtt. Ehhez a helyzethez azonban a roma etnikum történelme során megtanult adaptálódni, számos olyan eszközt kifejlesztvén, ami lehetővé teszi a túlélést (Zamfir és Zamfir, 1993).

A romániai kommunista rezsim idején elindult egy pozitívnak is tekinthető folyamat, ami abban jelentkezett, hogy egyre többen szerezték meg az általános iskolai végzettséget, és egyre többen voltak munkaszerződéses foglalkoztatásban. A pozitív tendencia ellenére leginkább mint szakképzetlen munkaerő voltak foglalkoztatva, ezt azonban kompenzálta a stabil jövedelem jelenléte (Kertesi, 2005). Ugyanakkor a szocialista lakáspolitikai rendeletei alapján egyre többen jutottak jó minőségű és felszereltséggel rendelkező lakásokhoz, egy emberibb életterhez. A kirekesztés és diszkrimináció azonban nem szűnt meg, mivel ugyanez a lakáspolitikai egyben el is különítette szociális alapon a cigány és a többségi népeiséget egymástól (Surdu, 2003). Városi és vidéki környezetben egyaránt kialakultak roma telepek és „A helyi gyerekeknek helyi iskolát!” elv alapján a nagyobb településeken a homogén cigányiskolák.

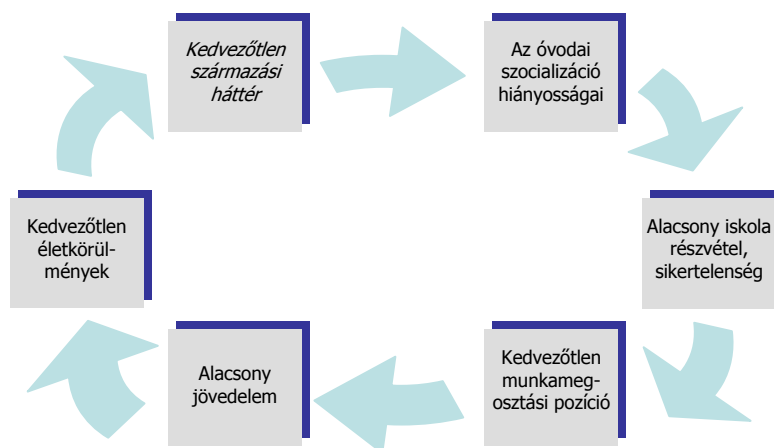
A szocializmus a cigány népcsoportra bizonyos területeken (pl. oktatás, munkaerőpiac, egészségesebb lakókörnyezet) gyakorolt pozitívumaiból kiindulva megállapíthatjuk, hogy a roma lakosság volt a legnagyobb vesztese az 1989 utáni társadalmi és politikai átalakulásoknak. Az iparban és mezőgazdaságban dolgozó romák voltak azok, akiket legelőször elbocsátottak, munkanélkülivé válásuk súlyosabban érintette őket, mint a nem roma társadalom tagjait, mivel nagyon kevesen rendelkeztek olyan erőforrásokkal, amely biztosította volna a munkaerőpiacra történő visszatérést (Kertesi, 2005). Mindez azt jelentette és jelenti ma is, hogy nincs a munkaerőpiacon versenyképes képzettségük, ismereteik, készségeik, egyáltalán piacra dobható kulturális tőkéjük, amivel vásárolhatnának maguknak anyagi, társadalmi tőkét és így felfelé irányuló mobilitási csatornákat, illetve eszközöket. A folyamat elemzésében résztvevő szakemberek előtt nyilvánvaló tény az, hogy ha egy versenyközpontú társadalomban valakinek nincs eladható szaktudása vagy szakképzettsége, az leszakad a fejlődés folyamatáról (Béres, 2002).

A hátrányok az élet minden területén jelentkeznek, de kivételesen fontosnak ítélt az élet korai szakaszaiban bekövetkező iskoláztatási nehézség. Az iskolai részvétel és az alacsony iskolázottság az egész térségben jelentkező probléma, így egyaránt érvényes mindenhol, hogy nem vesznek részt az óvodai oktatásban, nehézségekkel küzdenek a közoktatásban és végül alig jutnak tovább középfokra, s főként érettségit adó képzésbe, ahonnan tovább lehetne lépni felsőfokra. A kutatás logikájának megfelelően az alacsony iskolázottságból és megszerzett kulturális tőkéből következően a hátrányok egyre nőnek az élet későbbi szakaszaiban, s végül negatívan hatnak a következő generáció életésélyeire is (Simon, 2001; Forray és Mohácsi, 2002). Az oktatási hátrányok két dimenzió köré csoportosulnak: az egyik a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet, a másik pedig az etnicitás tényezői (Forray és Mohácsi, 2002); ezekhez kapcsolódnak az oktatás feltételeiből és folyamataiból származó tényezők. Az iskolai sikertelenség változói pedig képe-

sek alapjaiban meghatározni a státuszszerezési lehetőségeket, előrevetítve a további kudarcokat az élet minden területén.

A kutatás célja

A tanulmány alapját képező kutatás célja megvizsgálni, hogy milyen kapcsolat létezik az *oktatásból való exklúzió*, illetve *marginális helyzet* és a *társadalmi-gazdasági kirekesztődés* között a *partiumi roma* lakosság körében. Szeretném feltárni, leírni és magyarázni a társadalmi-gazdasági kirekesztődés és kirekesztés multifaktoriális jelenségét és azt, hogy az oktatás szerepe a hátrányok *reprodukciójában* vagy *leküzdésében* nagyobb jelentőségű. Az empirikus adatok bemutatása és ennek társadalmi valóságba való helyezése során igyekszem a témát folyamatjellegében vizsgálni, leírva és magyarázva azt, hogy egy életpálya során a hátrányok egymásra épülve hogyan kumulálódnak és hogyan válnak még több hátrány gyökerévé. Mindezt az 1. ábrán bemutatott hipotetikus modell – a kutatás alaphipotézise – alapján próbálom felvázolni, feltételezve, hogy létezik egy negatív jelenségláncolat a konkrét társadalmi valóságban.

1. ábra
Negatív társadalmi reprodukciós láncolat hipotetikus modellje

A kutatás módszerei és eszközei

A téma empirikus vizsgálata során több önálló kutatás adatbázisát használtam fel. Az ezekből levonható következtetések nem bizonyító erejűek, mindössze egy hipotetikus helyzetkép felrajzolására lehetnek alkalmasak. A tanulmány alapjaként szolgáló kutatást

reprezentatív igénnyel terveztem meg, de romániai kontextusban a cigányokra vonatkozó kutatásokban csak korlátozott módon élhetünk ezzel az igénnyel. Sem a cigányok össznépségen belül betöltött valódi arányáról (számuk 500.000 és 2.500.000 közöttire becsülhető, változatos és különböző hitellel rendelkező források szerint), sem a belső megoszlásokról vagy szocio-demográfiai jellemzőkről nincsenek hiteles adataink. A romániai cigány népesség 2002-es népszámlálási adatok szerint 1–2% (*Recensământ în România*, 2002); a romániai Életminőségkutató Intézet munkatársai szerint (*Zamfir és Preda*, 2002) szerint 6,7%; egy Világbank-tanulmány szerint 9,2% (*Ringold, Orenstein és Wilkens*, 2003); egy jelentős roma NGO szerint 10% fölé tehető. Az egyik irányadó forrás a census lehetne, amely jelentősen alábecsüli a romák valódi arányát (*Recensământ în România*, 2002), s az etnikai kategorizáció formái (önbesorolás és anyanyelv) is megkérdőjelezhetőek – mindezt csak tovább fokozzák az összeírás körüli visszaélések. Ezen hiányosságok és a társadalomtudományos kutatások hiánya miatt minden romakutatás jelentős kihívásokkal néz szembe, így a saját kistérségi vizsgálataim is.

Az elemzés alapjául szolgáló módszertan egyaránt alkalmaz mennyiségi és minőségi módszereket is:

- Romániai politikai dokumentumok elemzése.
 - A romák helyzetének javítására kidolgozott nemzeti stratégia (*Ministerul Informatiilor Publice*, 2003).
 - Az oktatás fejlesztéséért stratégia (*Ministerul Educației și Cercetării*, 2002).
- Szakértői interjúk a iskolairányítók (6), cigány gyerekek oktatásában résztvevő pedagógusokkal (5), roma tanfelügyelővel (1), cigány önkormányzati képviselővel (3), polgármesterekkel (2).
- A Yale Egyetem által koordinált (*Szelényi és Ladányi*, 2001), a romániai Institutul de Cercetare a Calității Vieții [Életminőségkutató Intézet] által begyűjtött reprezentatív igényű minta nyersadatainak másodlagos feldolgozása (N=1001; *România Dataset*, 2001).
- Kérdőíves adatfelvétel Bihar megyei roma felnőttekkel és ezekhez csatlakozó háttérbeszélgetések (N=93). A válaszadók a 18–65 év közötti korosztályba tartoztak, 40%-uk urbánus és 60%-uk rurális lakókörnyezetből származott, a censuszhoz megfelelően (*Recensământ în România*, 2002). A kis- és nagytelepüléseken véletlen mintavételt alkalmazunk¹, ahol az egyének nevét vettük alapul, s ábécé sorrendben az elsőt kérdeztük meg. A kérdések a következő témaköröket járták körül:
 - nem, életkor, felekezet, nemzetiség, iskolázottság (szüleié/saját), település típusa, családi helyzet, gyermekeinek száma;
 - származási családjának társadalmi-gazdasági helyzete, iskolájának és osztályának etnikai összetétele, az iskolai részvétel változói, kisebbségi kultúra és nyelv ismerete, felnőtteknek szóló oktatással kapcsolatos attitűdök és részvétel, gyermekének iskolai részvétele és jövőjével kapcsolatos attitűdök, a háztartás

¹ A roma ingatlanok nagyrésze illegálisan épült, nem birtokolt földterületen, szabályosnak nem mondható lakószervezetként (azaz putri). Az ingatlanok önkormányzati regisztrálása és legalizálása jelenleg is folyik, de eddig igen szerény eredménnyel, szerény anyagi alpból és a helyi szociális érzékenységnek megfelelően. Mindennek következtében – elsősorban vidéken – nem rendelkeztek az önkormányzatok listával sem az otlakó személyekre, sem ingatlanjaikra vonatkozólag.

jellemzői, az otthon külső és belső infrastruktúrája, a foglalkozásszerkezetben elfoglalt hely és részvétel formái, jövedelmi helyzet, szociális ellátáshoz való hozzáférés.

A módszerek által nyert információhalmazt e tanulmány körében nem mutatjuk be. A jelenségek folyamatjellegének felvázolása érdekében itt csak részleteket közlünk a kutatások adataiból, illetve más hazai és közép-kelet európai vizsgálatokból.

A kutatás eredményei

Az iskolai részvétel jellemzői

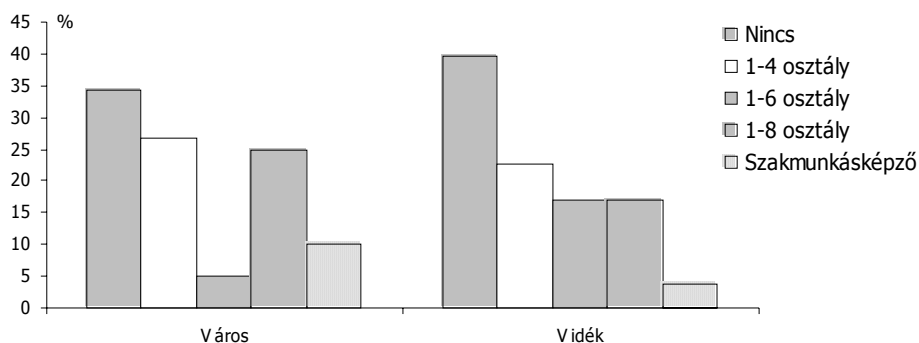
Romániában és Közép-Kelet Európa számos régiójában készülnek a romák *szociális, kulturális és gazdasági helyzetére* vonatkozó jelentések, amelyek a többségi társadalomhoz viszonyítottan a cigány kisebbség *problémáit, felzárkózási nehézségeit és hátrányos helyzetét* mutatják be. Ezek egyik jellemzője – szemben az össztársadalom romapercepciójával –, hogy a cigányokat nem mint a problémák forrását, hanem mint az évszázadokon keresztül tartó egyenlőtlenségek elszenvedőit mutatják be. Ez a tudományos attitűd a multikulturalizmus ideológiájából eredeztethető (Forray és Hegedűs, 2003). A jelentések egy része beszámol arról, hogy az alacsony képzettségű (pl. korán lemorzsolódott), alacsony foglalkoztathatósági szinttel rendelkező tartósan munkanélküli csoport jelentős *megterhelést* vagy *kieső termelékenységet* jelent a romániai gazdaságnak. Ennek a negatív közgazdasági tendenciának az első közvetlen oka – kronológiai sorrendben nézve – az *intézményes nevelésből való kiszorulás*. A roma lakosság rendkívül *alacsony iskolázottsági* mutatókkal rendelkezik, amint azt a 2. ábra szemlélteti.

A 2. ábra adatai szerint nincs jelentős különbség a térség településein a romák iskolai végzettségét tekintve, vagyis levonható az a következtetés, hogy az oktatáshoz való hozzáférés hasonlóan alakul településszerkezettől függetlenül egészen a középfokú iskoláztatásig, mivel ott már jelentősebb különbségek vannak. A mintában szereplő városok (Nagyvárad – megyeszékhely, Élesd és Szalonta – megyei jogú városok) nagymértékben el vannak látva oktatási intézményekkel az óvodától a felsőfokú iskoláztatást ellátó intézményekig. A vizsgált vidéki településeken a kistelepülési helyzetből adódóan szerény az oktatási kínálat, de ez nem okoz jelentős hátrányt a vizsgált cigányok körében.

A megkérdezett roma felnőttek körében domináns azok száma, akik *egyetlen osztálylyal sem* rendelkeznek (2. ábra). Ebbe a csoportba inkább a kistelepülésen élők és a mai idősebb korosztály tartozik. A velük készült kérdőíves interjúk és háttérbeszélgetések során kiderült, hogy ezek az emberek vagy egyáltalán nem voltak soha beiskolázva, vagy első és második elemi osztály elvégzése után *kimaradtak* az iskolából. Románia egészére vonatkoztatva ez az adat valamivel alacsonyabb, hiszen csak 26,4% (Szelényi és Ladányi, 2001). Az okkereső attitűd jegyében készítettünk interjúkat a romák oktatásában résztvevő pedagógusokkal, azokban az osztályokban, ahol a roma tanulók aránya 50% alatt, illetve 50% felett volt, továbbá bevontuk a speciális tantervvel rendelkező kiegészítő iskolák osztályait is. Ezekből az interjúkból a *hátrányos helyzetű cigány gyerekek korai*

Az oktatási exklúzió, a társadalmi-gazdasági kirekesztődés és a „bezáródott” mobilitási csatornák

lemorzsolódásának, az iskolaelhagyásnak, a gyakori évismétlésnek, alacsony teljesítménynek és a (funkcionális) analfabetizmus jelenségének okait próbáltuk feltárni. A pedagógusok és iskolaigazgatók meglátásait a következő témakörökben csoportosíthatjuk:

2. ábra

A vizsgálatba bevont Bihar megyei cigány felnőttek iskolázottsága (%)

- a szülők által a társadalom szerkezetében elfoglalt kedvezőtlen pozíció és ebből adódó hátrányos helyzet;
- az óvodai szocializáció hiánya és az elsődleges szocializációból származó deficiitek, ahol a tanerők meglátásait elemezve leginkább az alacsony kulturális tőke, illetve a rejtett tantervvel kapcsolatos vonatkozások meghatározó erejét kívántam megragadni: norma, szabály és követelményrendszernek való megfelelés hiányosságai, nyelvezeti és nyelvi problémák, a szülők alacsony pedagógiai tudatossága és alacsony iskolázottsága stb.;
- a roma gyerekek iskolával kapcsolatos negatív motivációja;
- a tanszerek hiánya, nem megfelelő higiénia, ruházat.

A romák oktatásában részt vevő pedagógusok véleménye túlnyomóan az, hogy a roma gyerekek azért sikertelenek az iskolában, mert „nem tanították meg őket otthon” arra, hogy bizonyos *külső szabályokat be kell tartani, szükségletek kielégítését el kell halasztani és az iskolai elvárás- és követelményrendszernek meg kell felelni*. Ami valóban igaz, ha azt nézzük, hogy az alsó társadalmi pozíciót elfoglaló csoportok nem képesek megtanítani annak a középosztálybeli oktatási rendszernek az ismérveit, amelyben maguk nem vettek részt és amelyet nem ismernek. Egy közösség csak azt az információt adhatja át a következő generációnak, amelyet birtokol, de ilyen értelemben a negatív reprodukció megtörhetetlenné válik és passzivitásra ösztönöz.

A megkérdezett pedagógusok és iskolairányítók egyértelműen úgy látták, hogy a gyerekek „aluszocializáltságáért” a család és a szűkebb társas környezet a felelős. Egyetlen interjúalany sem említette válaszaiban a mai román oktatási rendszer lehetséges szerepét az alacsony iskolai részvételben és a magas lemorzsolódási arányokban. Mindezek kiváltásában – eddig romániai kontextusban még tudományosan nem vizsgált

– szerep jut a pedagógus és a tanuló fogalomismeretbeli különbségeinek, s a tanuló nyelvi hátrányának a többségi társakhoz viszonyítva.

Az iskolai sikertelenség és az osztályon belüli szabályrendszernek való meg nem felelés okai között kiemelt helyen, nagy veszteségként említették a pedagógusok, hogy az *óvodai szocializáció nyereségei nélkül érkeznek a diákok az iskolába*, úgy, hogy még hasonló követelményrendszerrel nem szembesültek életük során (1. táblázat). Az óvodai oktatás kiesése ugyanakkor megmutatkozik olyan alapvető ismeretek hiányában is, mint például a színek ismerete, köszönés, közösségi viselkedés stb., ami a pedagógusok munkáját nehezíti, hiszen az első osztályt az *ismeretek bepótlásával* kell kezdeniük. A roma többségű osztályok pedagógusai ugyanis arról számoltak be, hogy nem az írás-olvasással, hanem illetlani felzárkóztatással kezdik.

1. táblázat. Az óvodai szocializációban való részvétel a településszerkezetben elfoglalt hely alapján a vizsgálatba bevont Bihar megyei cigány gyerekek esetében (N=93)

Településtípusok	Járt óvodába (%)	Nem járt óvodába (%)
Nagytelepülések	22,9	77,1
Kistelepülések	36,1	63,9

A vizsgálatba bevont Bihar megyei roma gyerekek (1. táblázat) mindössze 26,9%-ka vesz részt az iskolát megelőző óvodai képzésben, ami itt is tovább differenciálódik a településszerkezetben elfoglalt hely szerint, a kedvezőbb intézményi infrastruktúrával rendelkező város hátrányára. A számszerű adatokat egészíti ki az az interjúkból (roma felnőttek, pedagógusok és romaügyi tanfelügyelő) nyert okokra vonatkozó információ: a cigány gyermekekkel kapcsolatos hátrányos megkülönböztetés (pl. a felvétel megtagadása, a követelményeknek való meg nem felelés esetén a szolgáltatás megtagadása); a kistelepülések és hátrányos helyzetű kistérségek alacsony ellátottsága oktatási intézményekkel; a férőhelyek szűkössége.

Az óvodáztatás megoldása és romániai kontextusban történő redimenzionálása alapkérdéssé vált a leszakadt rétegek iskolai sikerének növelésében, mivel ez a nemzeti romaprogram oktatási koncepciójának része (*Ministerul Informatiilor Publice*, 2003). Az más kérdés, hogy ennek finanszírozását nem az állam vállalja, s emiatt az óvoda hozzáférhetővé tételének területén nem sok előrelépés történik (pl. Bihar megyében a program nyomán három új óvoda épült). A romákkal készített kérdőíves interjúk alapján egyértelműen rá lehet világítani az óvodáztatásból következő hosszú távú hasznokra. Azok a mai cigány felnőttek, akik jártak óvodába, többségben *elvégezték a 8 általános iskolai osztályt*, jelenleg *gazdaságilag-társadalmilag kedvezőbb pozíciót* foglalnak el és nem a cigánytelepeken laknak. Úgy tűnik ennek alapján, hogy ha már az iskolarendszert nem lehet hozzáigazítani a hátrányos helyzetű gyerekekhez, akkor is léteznek olyan eszközök, amelyekkel nagyobb társadalmi siker valószínűsíthető. A térségben néhány gazdaságilag, társadalmilag, kulturálisan és érdekképviseletben kedvezőbb helyzetben lévő telepü-

lésen, illetve kistérségi szinten a romák *oktatási felzárkóztatására irányuló programok* között figyelmet szentelnek olyan tevékenységeknek, mint amilyen a beiskolázást megelőző nyári felzárkóztató képzés, ami az óvoda hiányosságait igyekszik bepótolni. Ez azonban ismereteink szerint körülbelül tíz nagy- és kistérséget (Nagyvárad, Diószeg, Varsány, Élesd, Ottomány, Érsemjén stb.) érint mindössze, és itt is a nagyobb települések vannak többségben (Szolár, 2007a). A kistérségek iskolairányítói részéről felmerült az az álláspont, hogy ezt a többletszolgáltatást nincs miből finanszírozni, így nem is oldható meg. Velük ellentétes tényeket közöltek azonban az önkormányzatoknál és a tanfelügyelőségénél, miszerint az iskolaigazgatóknak a jelenséggel szembeni érzékenységén múlik az, hogy igényelnek-e ennek megoldására forrásokat (Szolár, 2007b).

Az idő előrehaladtával egyre nő a lemorzsolódás (2. ábra), kevesen végzik el az általános iskola felső osztályait, így valószínűsíthető, hogy a kimaradási arány az elemiben a legnagyobb. Ezt a jelenséget számos tényező befolyásolhatja. Közrejátszhat az, hogy a korábbi évekből hozott *hátrányok kumulálódnak* és nem felszámolódnak az oktatási szinteken felfelé haladva, így valószínűleg az iskola az *egyenlőtlenségek erősítésében* játszik szerepet és egyre inkább előtérbe kerülhet az iskola szelekciós jellege.

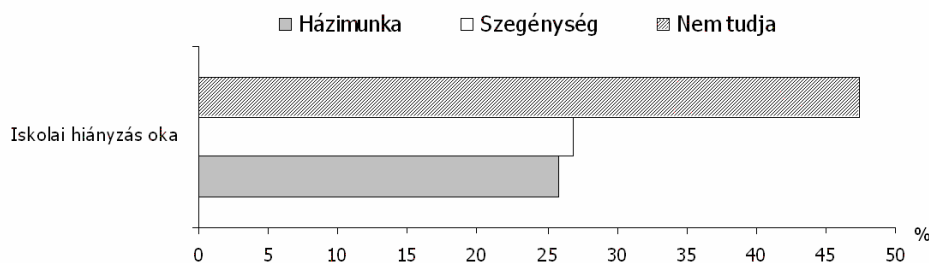
A romániai iskolarendszer társadalmi-etnikai szelekciós jellege tetten érhető mind a *tanulás-tanítás folyamatában*, mind a *szintek közötti átlépések szabályozásában*. Korábbi évtizedekből származó kialakult gyakorlat van a „tehetség” és „tehetségtelen” gyerekek különválasztására, amit az általános iskolai rendszeren belül a gimnáziumi osztályokba való átlépést megelőzően teljesítményteszt alapján végeznek el. Ez az elkülönítés származás szerinti szelekciót is jelent, de ennek nincs közvetlen hatása a lemorzsolódásra, sokkalta inkább a hozzáférhető oktatás minőségére. Egy másik lehetséges szelekciós eszköz a nem megfelelően teljesítő diákok akár többszörös buktatása, ami a kimaradás esélyét növelheti.

Visszatérve a teljesítményen keresztüli társadalmi szelekcióra, felvetődik a kérdés, hogy az iskola előtt megszerezhető *alacsony kulturális tőke* milyen szerepet játszik a kimaradásban, az alacsony teljesítményben és ezáltal a *kulturális reprodukcióban*. A beiskolázás idején a különböző társadalmi csoportokból származó gyerekek között nagy *egyenlőtlenségek* vannak a *befektethető művelődési tőke tekintetében*. A roma gyerekek számára idegen a nyelv (otthonában a mintában szereplő cigányok 84,6%-a az egyik romanit beszéli, vagyis nem az iskolában használt nyelvet), idegenek a viselkedési szabályok, idegen a stílus, a modor, a megkövetelt készségek, tehát mindaz, amit az iskola jutalmaz – ahogyan erről az előbbiekből bemutatott pedagógusokkal készített interjúk is informáltak. A kérdés az elkövetkezőkben az lesz, hogy mi történhet ennek következtében a pedagógiai folyamat során.

A tanerőket kérdezve kiderült, hogy ők azokat a tanulókat *jutalmazták*, akik *fegyelmezettek, tekintélytisztelők, a kérdésekre válaszolnak és érdeklődnek*. A korábbi információ ezen kontextusba helyezése azt jelenti, hogy a roma gyerekek nagyon *kevés pozitív megerősítést* kapnak, büntetést viszont gyakrabban. A pedagógusok beszámoltak arról is, hogy a cigány gyerekek a tananyag visszakérdezése során nagyon rosszul teljesítenek, viszont amikor az *anyanyelvükön* válaszolhatnak a tanulók, akkor *helyes választ adnak*. A felvázolt – kimaradáshoz vezető – láncolatból talán kitűnik, hogy az iskola az

által a szentesített *kultúrán* és *normarendszeren*, illetve *rejtett tanterven* keresztül a társadalmi szelekció eszköze, ami az alsóbb osztályokból származó gyerekek korai lemorzsolódását eredményezheti.

Az iskolai lemorzsolódásnak azonban nem csak az oktatási rendszer és a hátrányos helyzetű gyermekek közötti inkompatibilitás az oka, vagyis nemcsak az iskolarendszerben kereshetjük annak okait, hanem a kulturális sajátosságokban (pl. házasságkötési szokások), valamint olyan szociális és gazdasági tényezőben, mint amilyen a háztartás belső ökonomiájában való részvétel. A fiatal felnőtt romákat retrospektív módon kértem arra, hogy emlékezzenek vissza, hogy mi volt az oka, annak hogy gyakran nem vettek részt a tanórákon.

3. ábra

Az iskolai hiányzások okai a visszaemlékezések nyomán, Bihar megyei cigányok körében (%)

A válaszok a 3. ábrán bemutatott megoszlása szerint a roma gyerekek 26,9%-a azért nem ment rendszeresen iskolába és maradt ki korán, mert *rossz anyagi körülmények* között élt (szegénység: nem megfelelő iskolai ruházat, taneszközök hiánya, utaztatás nehézségei stb.), 25,8%-uk azért, mert a *háztartási munkálatokban* részt kellett vállaljanak. A háztartás fenntartásában való részvétel miatt a magas iskolai hiányzás nemek közötti különbségeket mutat. A nők főként a háztartás belső rendszerében vettek részt (pl. gyerekfelügyelet), míg a férfiak annak külső fenntartásában (pl. munkából származó jövedelem) segédkeztek leginkább. A családi és a háztartásban betöltött szerepek erősen patriarchális jellegűek – főleg a tradicionális közösségekben, ahol a nő a leggyakrabban nem vállal munkát, hanem a háztartást tartja fenn, így a férfira marad a család anyagi biztonságának biztosítása, amiben talán fontosabb szerepet kap a magasabb iskolai végzettség. Ezt kiegészítve a pedagógusok is ugyanezeket említik a kimaradás okainak családi vonatkozásaiban. Mindezt alátámasztja a 2. táblázat néhány adata is, amiből kiderül, hogy az egyetlen elvégzett iskolai osztállyal sem rendelkezők között kétszer annyi a nő, mint a férfi. Hasonló különbség mutatkozik a szakképzettség megszerzésében, vagyis épp abban az előfeltételben, ami determinálja a munkaerőpiaci érvényesülést, illetve feltételezi a munkamegosztásban való részvételt.

2. táblázat. A vizsgálatba bevont romák iskolai végzettség szerinti megoszlása a nemek tükrében Bihar megyében (N=93)

Iskolai végzettség	Férfi (%)	Nő (%)
Nincs	26,3	48,1
1–4 osztály	26,3	19,2
1–6 osztály	13,2	9,6
1–8 osztály	23,7	19,2
Szakmunkásképző	10,5	3,9

A kimaradás okainak keresésekor a pedagógusok között gyakran megjelenik az a vélemény, hogy a romák egyáltalán *nem motiváltak* az iskola iránt, vagy a „*cigány kultúrával az a legnagyobb baj, hogy nem tekintik értéknek az oktatást*”. Ez a többször megjelenő megállapítás azért érdekes, mert egy felmérés szerint a romák 68%-ka az *emberi jogok tiszteletét* abban a lehetőségben látja, hogy *iskoláztassák* gyerekeiket (Suportul social pentru populația de romi, 2002). Mindez ellentmond azoknak a véleményeknek, amelyek a roma lakosság értékrendszerét és alacsony igény szintjét tartják felelősnek. Bár meg kell említenünk, hogy a *mi* szemszögünkből valóban úgy értékelhető a cigány szülők iskolával kapcsolatos attitűdje, mint amely rövid távon gondolkodik, az iskolai céljait és társadalmi funkciót nem feltétlenül érti mindig. Ez a mai cigány felnőttekkel készített háttérbeszélgetések egyik következtetése volt, mivel amikor afelől érdeklődtem, hogy miért is tartják fontosnak a gyerekek iskoláztatását, akkor rövid távú célokat (pl. az írás-olvasás elsajátítása) említettek leggyakrabban. Megjelent azonban homályosan a felfelé irányuló mobilitásban és az egyenlőtlenségek leküzdésében játszott szerepe is, amikor az életben való boldogulást vagy a jobb élet elérését említették.

A mai roma felnőttek egy része úgy tekint az iskolára, mint *mobilitási csatornára*, illetve mint olyan intézményre, amely képes biztosítani egy tudásközpontú társadalomban a jövő generációnak a kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetet. A későbbiek során azt is bemutatom, hogy azt is megértették, hogy a *munkaerőpiaci sikertelenségük* egyik oka a *képzetlenség*, vagyis az, hogy nincs olyan tudás tőkéjük, amely foglalkoztathatóvá tenné őket. Viszont gyakran felmerült a *bizalmatlanság* és *kétség* is abban, hogy a gyerek az iskolázottság által képes lesz anyagi és egyéb tőkévé konvertálni tudását. Elhangzott, hogy bár ők is az iskoláztatást szeretnék gyermekeiknek, de nem a jelenlegi viszonyok mellett. Ez alatt egyrészt azt értették, hogy a gyermeknek a régió hátrányosabb helyzetű településein nincs lehetősége anyanyelvén tanulni. A romániai cigány iskoláztatás egyik visszasága ez, mivel ahol vannak roma kultúrát és nyelvet oktató pedagógusok (vagyis a nagy településeken) ott a cigány szülők részéről nem érkezik erre igény, mert maguk sem beszélik a romanit. Ezzel szemben a kistelepüléseken, ahol az ott élő cigányok ezt a nyelvet használják otthonaikban, nincs tanerő, mert nem képes a tanfelügyelőség biztosítani. A vidéki roma interjúalanyok többsége arról számolt be, hogy gyermekét a pedagógus nem vonja be tevékenységekbe, így az nem profitál semmit az iskolából (pl. több osztály után sem tud írni-olvasni). Az említett gyerekeket oktató két pedagógus

bevalotta, hogy valóban nem foglalkoznak velük, mert az a tehetségesebb gyerekek rovasára menne és „hiába minden, ezekkel nem lehet mit kezdeni, mert hiába foglalkozol velük úgy sincs benne haszon”.

A Románia egészére vonatkozó reprezentatív igényű felmérés (*România Dataset*, 2000) szerint – az egyéb kisebb súllyal rendelkező változók mellett – a következők szükségesek, ahhoz, hogy valaki sikeres legyen az életben: *szerencse* (24,2%), *kemény munka* (17,9%) és *magas iskolai végzettség* (10,4%). Az eredményekből látszik, a fentiekhez kapcsolódóan, hogy eléggé bizonytalannak érzélik az életet és magas a szerencsében való hit is. Ha szintetizálva értelmezzük az említett tényezőket, azt látjuk, nem arról van szó, hogy nincs motiváció az oktatás iránt, hanem azt, hogy ez a motiváció a beiskolázást követően hamar elmúlik, mivel a mai iskolarendszer nem tud mit kezdeni a hátrányos helyzetű gyerekekkel.

Az interjúban megkérdezett pedagógusok az oktatásban való részvétel sikertelenségének egy másik okát abban jelölik meg, hogy tanulók kevésbé *motiváltak a tanulásra* – értelmezzük ezt általában véve iskolai tevékenységnek és munkának. Itt lehet szó motivációról, de ugyanúgy lehet szó arról is, hogy nem értik sem a pedagógus nyelvezetét, sem a tananyag tartalmát. Az iskolai tudásanyag megértését befolyásolhatja a származás, így a szülők iskolázottsága. A felvett adatokon elvégzett korrelációs számításból kiderül, hogy a gyermek iskolai végzettségének legjobb bejósolója az apa iskolai végzettsége, $r=0,425$ ($p<0,01$). Az együttjárás közepesen erős, aminek magyarázata lehet, hogy egyéb változók is szerepet játszhatnak, mint amilyen a *szülők munkamegosztási pozíciója, a településszerkezetben elfoglalt hely, a település kulturális infrastruktúrája, a család kulturális tevékenységei, fogyasztása, tájékozottsági szintje és a mobilitási csatornákra vonatkozó attitűdjei*.

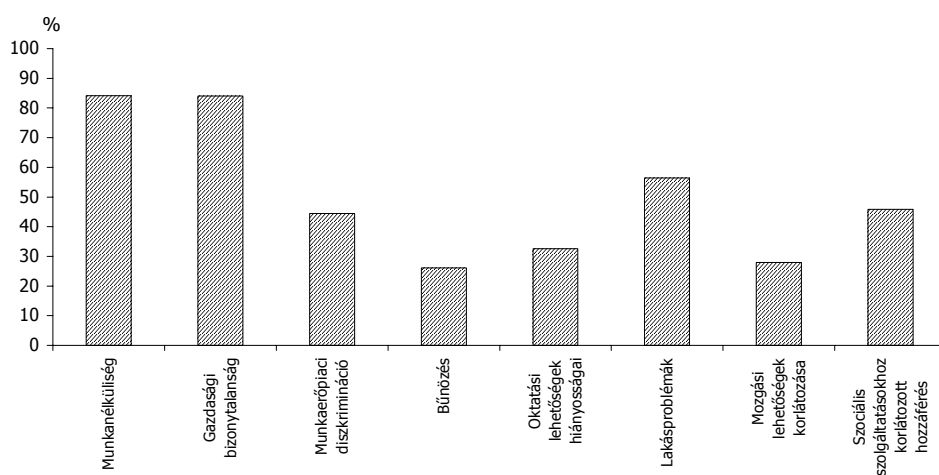
Az oktatásban való részvétel munkamegosztási helyzetre gyakorolt hatása

A tanulmány eddigi részeiben kiderült, hogy a cigány népcsoport oktatási marginalizációnak számos magyarázó oka lehet. Ennek a peremhelyzetnek negatív hatása van a későbbi életpályára és így a gazdasági-társadalmi életben való verseny(piac)képességre. A *gazdaság és oktatás* közötti kapcsolat megmutatkozik a gazdasági növekedésben és jólétben, a romák körében azonban az alacsony iskolai végzettség és szakképzetlenség elővételezi a munkaerőpiaci sikertelenséget.

A 4. ábra százalékos megoszlásai szerint a roma megkérdezettek nagy része a *munkanélküliséget* és az ehhez csatlakozó *gazdasági viszontagságokat*, illetve *bizonytalanságot* jelöli meg legfőbb problémaként. Ebből arra következtethetünk, hogy a megkérdezettek között magas arányban fordulnak elő *munkanélküliek*, vagyis akik vagy soha nem voltak foglalkoztatottak, vagy elvesztették munkahelyüket. Az ország egészére vonatkozó becslések szerint a roma etnikai csoport 70%-nak nincs stabil jövedelme (*Suportul Social pentru Populația de Romi*, 2002), ami modern gazdaságban az egyik legfontosabb tényező. A romániai minta tanúsága szerint a romák 52,6%-ka tekinthető munkanélkülinek, ami csak a regisztráltakra vonatkozó arányszám. Meg kell jegyeznünk, hogy az arányszámok regionális különbségeket mutatnak, hiszen a Bihar megyei vizsgálatba bevont déli kistérségben a roma felnőttek 100%-ka munkanélküli. Fontos megjegyezni,

Az oktatási exklúzió, a társadalmi-gazdasági kirekesztődés és a „bezáródott” mobilitási csatornák

hogy a romák közötti munkanélküliség települési meghatározottságot sem mutat. Összehasonlítottuk a megyében legkedvezőbb és legkedvezőtlenebb települési helyzet alapján a munkanélküliség arányát: a megyeszékhelyen a mintába került romák között 80%-os, míg a déli kistérség egy falujában 100%-os a munkanélküliség. Vagyis a városi romák sem rendelkeznek sokkal jobb foglalkoztatási helyzettel, annak ellenére, hogy elvileg sokkal magasabb számú és elérhető munkahely van a településükön. A megkérdezettek között itt is, ott is nagyon nagy arányú a *soha nem foglalkoztatottak* és azok aránya, akik a 1989-et követő gazdasági, társadalmi és politikai szerkezet/rendszer váltás nyomán váltak munkanélkülivé. A romák nagy része beszámolt arról, hogy a rendszer váltás nyomán kialakuló gazdasági depresszióval, a munkaerőpiaci versennyel és a megváltozott igényekkel nem tudnak megküzdeni.

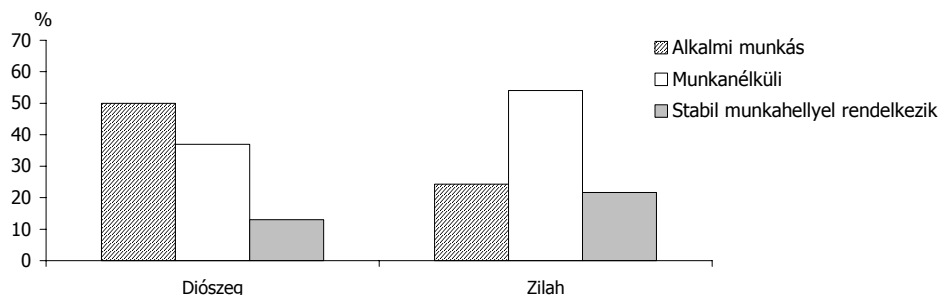
4. ábra

*A roma lakosság legfőbb társadalmi-gazdasági problémái, saját megítélésük szerint (%)
Az Institutul de Cercetare a Calitatii Vietii adatmátrixának másodlagos feldolgozása
(Romania Dataset, 2001)*

A rendszer váltást követő évek voltak azok, amikor az *ipari és a mezőgazdasági szektorban* hirtelen *leépítések történtek*, és az új, válságban lévő gazdaságban már nem volt szükség a szakképzetlen munkára. Ez a helyzet azóta megoldatlan maradt, hiszen a roma lakosság munkanélküliségi aránya a többségi lakosság 12,2%-ához képest több mint négyszeres, azaz 53% (Románia egészére vonatkoztatva). Az átalakuló gazdasági szerkezet és ennek alapján a foglalkozásszerkezet átrétegződése, a privatizáció és a munkaerőpiac új igényei nem kedveztek a roma munkavállalók számára.

Ugyanakkor a romániai cigányok foglalkoztatottságával kapcsolatos megoszlások jelzik, hogy itt a roma lakosság *tartós munkanélküliségéről* van szó és *tartós sikertelenségéről a munkakeresés területén*. Nagyon veszélyes a kudarc folyamatossága és a társadalom „eltartottjának” szerepe akkor, ha ennyire sok emberről van szó, hiszen a kialakulhat egy idő után a *kudarc elfogadása, stabilizálódása és a tanult tehetetlenség* állapo-

ta, ahol fejlődési motivációról már nem beszélhetünk. Az 5. ábra partiumi nagytelepülésekről származó adatok megoszlásait mutatják.

5. ábra
A foglalkozási helyzet a partiumi régió két településén
(Forrás: Virág, 2003. 34. o.)

A romák foglalkozás szerkezetének átalakulása abban áll, hogy alkalmazottakból nem alkalmazottak lettek és kialakult egy alkalmi munkás réteg. (Az egyik általunk vizsgált dél bihari faluban ez megintcsak 100%-os, hiszen stabil munkahely hiányában az idény-munkák elvégzésében vesznek részt.) Ez *túlélési stratégiaként* működik, instabilitása nyomonkövethető a szegénység egyik lehetséges mérőszámában, a hosszabb ideig tartó éhezési rátában (a partiumi minta 87,5%). Ma a romák számára képzettségük alapján *egy nyitott csatornája létezik a munkából való jövedelemszerzésnek, s ez az alkalmi munka* (lásd 6. táblázat). Ez nehéz fizikai munkát jelent, illetve nagyon rossz munkakörülményeket és a mezőgazdasági túlsúly miatt valószínűleg alacsony jövedelmet is.

A 3. ábra adatai azokra a foglalkoztatottakra vonatkoznak, akik *stabil munkahellyel* rendelkeznek az adott gazdasági szektorban. Mindazonáltal szemléletesen mutatja, hogy a politikai rendszerváltás után csökkent a rurális környezetben a munkahelyek száma, tehát maradt az alkalmi munka. A gazdasági szerkezetváltás a többségiakat is érintette, viszont a munkahelyek elvesztése nem tette őket tönkre gazdaságilag, hiszen a paraszti múlttal rendelkező családok földet kaptak vissza, tehát megélhetési forrást. Fontos megemlíteni, hogy a mezőgazdasági önállók ma sem élnek jól a földből, így ez a romák számára sem lehet a fejlődés kulcsa, annak ellenére, hogy a nemzeti romaprogram keretében történtek olyan kezdeményezések, amelyek alapján földosztásra került sor a romák körében. Ez a kezdeményezés azonban eszközök hiányában nem hozhatta és nem is hozta meg a kívánt sikert.

3. táblázat. Az iparban és mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának változása (ezer fő) Bihar megyében. (Forrás: Institutul Național de Statistică, 2002)

Foglalkoztatási települések	1990	1995	2000	2001
Mezőgazdaság	19,368	10,807	3,362	2,897
Ipar	109,171	75,112	68,082	72,511

Az oktatási exklúzió, a társadalmi-gazdasági kirekesztődés és a „bezáródott” mobilitási csatornák

A mezőgazdaság és ipar foglalkoztatottainak csökkenése egyben azt is jelenti, hogy azok átvándoroltak a gazdaság és a foglalkoztatási szerkezet valamely más szegmensébe. Valószínűleg a roma lakosság többsége esetében lefelé mozogtak, s lettek foglalkoztatot-
takból nem foglalkoztatottak, stabil jövedelemmel rendelkezőkből instabil jövedelem-
forrásokra hagyatkozók; míg a többségek kihasználhatták a megnyíló mobilitási csator-
nákat.

A 4. táblázat adatai mutatják, hogy a roma munkaerő súlypontja a mezőgazdaságban található. Ha létezik *etnikai alapon történő foglalkozási rétegződés*, akkor itt a *szakkép-
zetlen, alkalmi munkások etnikailag homogén csoportjáról beszélhetünk*. Ami még nem
lenne túl nagy probléma, ha a munkamegosztásban elfoglalt hely kedvező lenne: például
gazdasági erőt jelentene az adott foglalkozási kategória, lenne iránta kereslet és lenne
piaci értéke. Ez azonban nyilvánvalóan nincs így abban a szektorban, amelyről szó van.
Milyen *felfelé mobilitási csatorna* nyílik meg így a romák számára? A romániai cigá-
nyokra vonatkozó reprezentatív igényű minta (*România Dataset*, 2001) egyik számadata
szerint a romák 16,9% kereskedelemmel foglalkozik, ami az *anyagi mobilitás* miatt átré-
tegződést eredményezhet a kereskedelemről élők strukturális dimenzióiban.

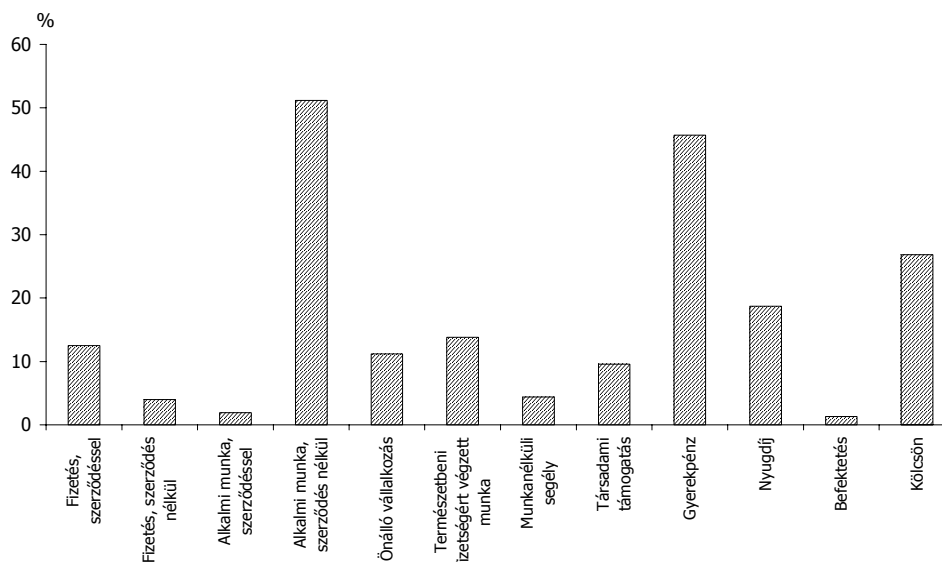
4. táblázat. Az alkalmi munka jelenléte a mezőgazdaságban dolgozók között (N=93)

		Alkalmi munka szerződés nélkül (%)		
		Igen	Nem	Összesen
Mezőgazdaság	Igen	68,5	31,5	100
	Nem	39,6	60,4	100
	Nem válaszolt	38,3	61,7	100
Összesen		51,2	48,8	100

Munkaerőpiaci helyzet és a jövedelemszerkezetben elfoglalt hely

Az anyagi mobilitással kapcsolatban érdemes egy pillantást vetnünk a *jövedelem-
szerkezetre* is. Bihar délnyugati részében, a romák jelentős részének elsődleges jövede-
lemforrása a mezőgazdasági szektorból származik, így helyzetük az adott gazdasági terü-
let *bizonytalanságait* mutatja. Számos roma beszámolt arról, hogy ma is vannak télen
olyan időszakok, amikor hosszabb ideig éheznek jövedelem hiányában. A mezőgazdasá-
gi idényben napszámosként vállalnak munkát a településen és a partiumi régió kivétele-
zett határmenti helyzetének megfelelően külföldön a feketegazdaságban.

A 6. ábra szerint a romák jövedelmének három fő forrása van: az *alkalmi munka
szerződés nélkül* (51,2%), a *gyermeknevelési segély* (45,7%) és a *kölcsön* (26,8%). En-
nek kiegészítő adatai lehetnek a 4. ábrán közöltek, amelyek szerint a roma lakosság
84%-a helyzetét gazdaságilag bizonytalannak ítélte. Ezt támasztja alá a jövedelemszer-
kezetben tapasztalható megoszlás is.

6. ábra

*A romániai roma háztartások elsődleges jövedelemforrása (%)
Az Institutul de Cercetare a Calitatii Vieii adatmátrixának másodlagos feldolgozása
(Romania Dataset, 2001)*

Az adatok elemzéséből levonhatjuk a következtetést, hogy az *oktatási rendszerben*, a *munkamegosztásban* és *foglalkozásszerkezetben* elfoglalt kedvezőtlen pozíció tükröződik a jövedelemstruktúrában is. A legfőbb pénzforrás az alkalmi munka, amely leginkább napszámos viszonyt jelent, tehát erősen instabil jellegű. A megkérdezett romák beszámoltak arról, hogy a mezőgazdasági idény idején sem jelent egész hónapi jövedelmet és az ebből megszerezhető összeg 50 € körül mozog Romániában, illetve 200 € a külföldi munkavállalásból származó kereset. Mindez nagyon alacsony, ha tudjuk, hogy a romák körében magas a háztartások létszáma és általában csak az aktív korú férfiak vállalnak munkát, a nők pedig a háztartás fenntartásában és a gyermeknevelésben vesznek részt leginkább. Ha ehhez hozzászámoljuk, hogy az alkalmi munkából származó jövedelem csak a tavasztól őszi terjedő hónapokra vonatkozik, akkor a munkából származó jövedelem összege alapján nagyon nehezen fedezhetőek a szükséges kiadások. Többen beszámoltak arról, hogy téli időszakban az elsődleges fogyasztási cikk a kenyér vagy még az sem, hiszen sokan éheznek. Arra a kérdésünkre, hogy olyankor hogyan próbálják megoldani a helyzetet, azt válaszolták, hogy élelmet koldulnak a településen vagy pénzt kérnek kölcsön.

A mélyszegénységben élő falusi napszámos réteg számára munkából származó jövedelempótló forrásként jelenik meg a gyermekek iskoláztatását támogató úgynevezett „gyerekpénz”, ami körülbelül 7 €-nak megfelelő összeg. Ezt egészíti ki a szociális ellátó rendszer nagycsaládosoknak járó támogatása, ami egyelőre szintén minimális összeget

jelent. Főként akkor minimális a nem munkából származó jövedelem, ha számításba vesszük, hogy a magasabb gyerekszámmal a szülők munkaerőpiaci szerepvállalása is csökken, mivel a gyerekek megjelenése a nők részéről a munkaalkalmak teljes kihagyását jelentheti. Bizonyos helyi megfontolások alapján néhány településen a nagycsaládos szülők számára nyitják meg a lehetőséget arra, hogy részt vegyenek az ún. szociális közmunkaprogramban (ez egy hónapban 9 napos kvázi munkahelyet jelent) és így ezután fejenkénti 40 € fizetést kapjanak.

A 6. ábra jelzi a munkamegosztási helyzet reprodukcióját is: a háztartások 18,7%-ban a nyugdíj az elsődleges jövedelemforrás. Megfigyelésünk szerint minden háztartásban található két-három idős ember, kivéve azokat a családokat, akik nem többgenerációs háztartásban élnek. A jelenlegi inaktív, időskorú romák egy része a teljes foglalkoztatás utópiáját hirdető kommunizmus ideje alatt sem állt stabil munkahelyi jogviszonyban, hanem jórésztük szerződés nélkül volt foglalkoztatva. A másik részük képezi azt a réteget, amely jelenleg profitál az újraelosztásból és nyugdíjjáradéka jelenti a háztartások számára a jövedelem egy részét. Fontos azonban megemlíteni, hogy a szakképzetlen, fizikai munka, amely főképpen a mezőgazdasági szektorból származik, nagyon alacsony nyugdíjat jelent. Ez a megkérdezettek között 10-30 € között mozog a ledolgozott évek függvényében.

Az eddigiek során már elemeztük a romák társadalmi-gazdasági szerkezetben elfoglalt kulturális és anyagi helyzetét, illetve a lehetőségként felvetődő felfelé irányuló mobilitási csatornáit, most vizsgáljuk meg a teljes munkamegosztási hátteret.

A 5. táblázat alapján azt mondhatjuk, hogy az aktív roma lakosság a foglalkozásszerkezet három szegmensében összpontosul: *mezőgazdaság* (40,8%), *építkezés* (11,5%), *autókereskedés- és javítás* (10,5%) és elenyésző 4,5-kal van jelen az iparban. Mindez ott, ahol a társadalmi szerkezet átalakulóban van és sok esetben mutatja már a posztindusztriális, tudás- és információközpontú társadalom jegyeit. A leszakadás, a fáziskésés és az integráció hiánya olyan mértékű, hogy még az ipari túlsúly sincs jelen, hiszen abban is a fő strukturáló erő a *szakma* lenne, de korábban láthattuk (lásd 1. ábra) a minta elenyésző része szerez valamilyen speciális képzettséget. Úgy látszik, az oktatási expanzió és az iskola által nyújtott mobilitási lehetőség elenyésző mértékben érintette a roma populációt.

Ha a munkamegosztási háttér alapján (mezőgazdasági alkalmi, nem mezőgazdasági fizikai, ipari alkalmi munkás) a társadalmi szerkezetben pozicionálni szeretnénk a roma közösséget, akkor azt mondhatnánk, hogy a *legalsó deprivált rétegbe* tartoznak.

A munkamegosztási és foglalkozási szerkezettel kapcsolatban felvetődik, hogy milyen meghatározó ereje van az iskolázottságnak. Nézzük meg, hogy az *iskolázottság* alapján ténylegesen kifizetődő-e a magasabb végzettségbe való idő- és energiabefektetés, vagyis *jobb foglalkozási státusszal és presztízzsel* rendelkeznek-e azok, akiknek megvan a megfelelő iskolai végzettségük? A 5. táblázat szerint *nem*, hiszen azok is a mezőgazdasági szektorban dolgoznak, akik szereztek valamilyen középfokú diplomát (pl. szakiskolai végzettséget) és az iparban azonos mértékben fordulnak elő azok, akiknek *van*, s akiknek *nincs* középfokú végzettségük. Az egyetlen várhatóan mondható eredmény az autókereskedés- és javítás területén tapasztalható, ott az iskolai végzettség növekedésével együtt jár a mind nagyobb és nagyobb részvétel a szóban forgó szakirányú képzett-

séget is igénylő területen. Úgy tűnik, hogy az iskola ebben a szegmensben biztosítja a jobb foglalkozási helyzet megszerzését.

Az általános iskolát elvégzők esetében erősebb mobilitás érzékelhető, az apa magasabb iskolai végzettsége elővételezte az általános iskola elvégzését. De ezt követően más mechanizmus működhet, mivel két vízváltó is van a 14 évesek esetében. Az egyik a nyolcadik osztályt követő *képességvizsga*, amely meghatározó a középfokú oktatásra nézve, illetve a másik a *korai családalapítás és munkábaállítás*. Valószínűsíthető az is, hogy nem mindegy, hogy milyen kistérségben és településen végzi el az egyén az iskolát: ott, ahol azt követően van például ipari létesítmény, ahol elhelyezkedhet, vagy ott, ahol nincs ilyen. Ezen felül pedig a romák felülreprezentáltságát a mezőgazdasági termelésben – akár az iskolai végzettség ellenében is – magyarázhatja az a tény, hogy vidéken eleve többen élnek, és ha a szakiskola idejére el is hagyják otthonukat, visszatérnek annak befejeztével.

A romák egy része (5. táblázat) gyermekeinek munkaerejét is igénybe veszi (6,9%), illetve a szülő elmegy koldulni (7,4%). A *gyermekmunka* gyakoribb a vidéki cigányok (9,3%), mint a városiak (4,5%) esetében. Ezeknek a munkáknak két típusát különböztethetjük meg: az egyik a háztartási tevékenységekre vonatkozik, nem hoz anyagi jövedelmet a családnak (viszont segíti a szülőket abban, hogy több munkaalkalmat kihasználjanak); a másik típusú tevékenységforma hoz valamilyen jövedelmet a háztartásnak.

A házimunkában való segítség általában a kisebb testvérek gondozását jelenti és ez az egyik legfőbb oka az iskolás gyerekek tanórától való elmaradásának. Az anyagi jövedelmet jelentő munka városiak között olyan tevékenységeket jelenthet, mint például segítség a használt papír és fém gyűjtésben, vagy rurális környezetben a nem roma háztartásokban az egyszerűbb munkálatokban, illetve a 12 éven felüliek körében a *mezőgazdasági munkákban* való részvétel. Munkaidőben ez közel azonos időt jelent a szülőkével (gyakran reggeltől estig, azaz 10 órát is), de nem azonos jövedelemért. A vizsgálatban megkérdezett egyik munkaadó által megállapított összegek a következők: a felnőtt alkalmi munkások kb. 4 €, míg a gyerekek tevékenységtől függően 1–3 € közötti bért kaphatnak 8–10 órás munkáért. Fontos megjegyezni, hogy a vidékiek között a nem roma háztartásokban is elterjedt a gyermekmunka igénybevétele, így ez nem tekinthető egyértelműen a cigány közösség specifikumának. A gyermekmunka megítélése szintén változik a romák *iskolázottsági szintje*, a *szegénység mértéke* és a *gyermekekről alkotott kép* szerint – 14 évesen már nem feltétlenül gyermeknek, hanem aktív korú felnőttnek számít a fiatal.

A romák egy részének jövedelme *koldulásból* származik (5. táblázat). Ez leginkább a városi környezetben fordul elő, de nem a városban lakó cigányok körében. Romániában az a jelenség bontakozott ki, hogy a hajnali órákban száz kilométeres körzetből sok cigány ember utazik be a városokba koldulás és szemétyűjtés céljából, mivel ezekkel tevékenységekkel próbálják fenntartani magukat. (A rendőrség és polgárőrség hetente végez razziákat a vonatokon, hogy a menetjegy nélkül utazókat lefűlelje. Ezeket két alkalommal vettünk részt, s ekkor kiderült, hogy a menetjegy nélkül utazók fele roma származású, s a fenti célból utazik.)

Az oktatási exklúzió, a társadalmi-gazdasági kirekesztődés és a „bezáródott” mobilitási csatornák

5. táblázat. A romániai romák munkamegosztásban elfoglalt helye nem, iskolai végzettség és a településszerkezetben elfoglalt hely alapján (N=1001). Az Institutul de Cercetare a Calitații Vieții adatmátrixának másodlagos feldolgozása (Romania Dataset, 2001)

	Összesen (%)	Nem (%)		Iskolai végzettség (%)			Település (%)		
		Férfi	Nő	Nincs	Elemi	Ált. iskola	Ált. iskola és >	Város	Vidék
Ipar	4,50	5,43	3,08	3,07	4,14	8,28	7,94	4,83	4,28
Mezőgazdaság	40,86	43,09	37,18	46,93	36,62	33,76	30,16	19,59	54,61
Építkezés	11,59	15,13	6,15	9,21	10,19	20,66	9,52	12,47	11,02
Autókereskedés és -javítás	10,59	12,01	7,95	7,46	10,19	14,65	25,40	16,28	6,91
Vendéglátás	0,20	0,33	–	0,22	–	–	1,59	0,51	–
Szállítás, raktározás	1,70	2,30	0,77	0,44	1,27	4,46	6,35	2,54	1,15
Biztosítás, pénzügy	0,40	0,33	0,51	0,22	0,64	0,64	–	0,25	0,49
Ingatlanpiac	0,30	0,33	0,26	–	0,64	–	1,59	0,51	0,16
Adminisztráció	1,40	1,81	0,77	0,88	0,96	2,55	4,76	2,04	0,99
Oktatás, iskola	0,50	0,33	0,77	–	0,64	0,64	3,17	0,51	0,49
Egészségügy	1,70	0,99	2,82	1,54	0,64	3,82	3,17	2,80	0,99
Közösségi és szociális szolgáltatás	4,00	3,45	4,87	3,73	4,14	6,37	–	7,38	1,81
Gyógynövénygyűjtés	4,80	4,11	5,90	4,39	5,41	5,10	4,76	2,54	6,25
Papír- és ócskavasgyűjtés	5,79	6,91	4,10	6,58	5,41	5,10	4,76	6,11	5,59
Gyermekmunka	6,19	5,76	6,92	5,92	8,28	5,10	1,59	3,05	8,22
Koldulás	7,49	6,58	8,97	10,09	7,01	2,55	4,76	4,58	9,38

A munkaerőpiaci sikertelenség okainak cigányok általi magyarázatára ad információt a 6. táblázat. A Románia egészére vetített adatok szerint a romák 42,6% azt gondolja, hogy az *alacsony iskolai végzettség* miatt nem talál munkát, s valamivel magasabb arányban (63,3%) magyarázzák ezt a *gazdasági depresszióval* (annak ellenére, hogy nincs jelenleg ilyen). A bihari romák között valamivel nagyobb arányban fordul elő (67,7%) *képzetlenség* mint oktényező és szintén jelentős csoport (47,3%) mondja azt, hogy az etnikai alapon történő *hátrányos megkülönböztetésben keresendő* a magyarázat. A magasabb iskolai végzettség egy kevésbé átszínezi a munkakeresésben való sikertelenség attribúcióját. Azok, akik egyetlen osztályt sem végeztek el, 46,6%-ban gondolják úgy, hogy az iskolázottság hiánya magyarázza a kudarcot, szemben a valamilyen középfokú osztályt elvégzőkkel (31,5%). Az utóbbi kategória a jelenséget leginkább az *etnikai*

hovatarozással magyarázza, ami azt jelentheti, hogy a roma csoport esetében nem egyértelműen kifizetődő az iskolázás, éppen a hovatarozás miatt.

6. táblázat. *A munkahelyi elhelyezkedésben való sikertelenség oka nem, iskolai végzettség és településtípus szerint (N=1001) Az Institutul de Cercetare a Calitatií Vieíii adatmátrixának másodlagos feldolgozása (Romania Dataset, 2001)*

	Öszszesen (%)	Nem (%)		Iskolai végzettség (%)				Település (%)	
		Férfi	Nő	Nincs	Elemi	Ált. iskola	Ált. iskola és >	Város	Vidék
Szakképzetlenség	42,61	41,83	44,19	46,61	41,88	37,41	31,58	44,08	41,68
Gazdasági depresszió	63,34	63,88	62,50	64,06	67,87	58,50	45,61	62,43	63,93
Etnikai hovatarozás	56,36	57,22	54,94	54,69	59,21	54,42	52,63	55,33	57,01
Szegénység (saját)	30,13	25,67	37,21	31,25	34,30	23,81	19,30	28,70	31,03
Társadalmi nem (saját)	11,57	6,27	19,77	13,80	13,36	6,12	3,51	10,36	12,34
Életkor	19,36	16,16	24,42	17,97	20,58	21,77	19,30	16,86	20,93
A szerencse hiánya	37,92	36,31	40,70	34,90	42,96	38,10	29,82	41,72	35,51
Nincs nehézség a munkahelyi elhelyezkedésben	7,22	7,22	7,27	4,17	7,58	12,24	12,28	9,47	5,79

Egy másik különbség a roma férfiak és nők munkavállalási nehézségeiben maga a *társadalmi nem*, a nők háromszor annyian (19,7%), mondják azt, mint a férfiak, hogy *nemi hovatarozásuk* akadályozza őket. Mindez a nők alacsonyabb iskolai végzettségének is lehet az oka vagy egyszerűen a romák számára nyitott munkahelyek jellegének (például nehéz fizikai munkák iparban és mezőgazdaságban). Az összmegkérdezettek között a *szerencse* mint befolyásoló változó 37,9%-ban fordul elő. Ez utóbbi eredmény csatlakozik a cigányok életének teljes kiszámíthatatlanságához és ahhoz a hithez, miszerint az egyén nincs befolyással életének alakulására (például tanult tehetetlenségi állapot a tartós munkanélküliség megtapasztalásának következtében). Valószínűleg abban a kontextusban és az eddig tárgyaltak tükrében valóban kevés eszközük van a kontroll gyakorlására.

A fogyasztástervezetben elfoglalt hely és a háztartás jellemzői

Az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy az *elkölthető jövedelem*, a *fogyasztás*, az *otthon belső infrastruktúrája* és ennek alapján az *életkörülmények* is különböznek a nem roma társadalométól. Ez így van mind a kis- és nagytelepüléseken, azonban a kedvezőbb

Az oktatási exklúzió, a társadalmi-gazdasági kirekesztődés és a „bezáródott” mobilitási csatornák

háttér (például a megyeszékhelyen) jobb helyzetet hoz magával a laksűrűségben, a lakás komfortszintjében, felszereltségében és a fogyasztás tekintetében. A fogyasztási háttér és a lakás felszereltsége az *anyag háttér* egyik jó mutatója, amelyre érdemes egy pillantást vetnünk. Kezdjük elsőként a lakáskörülmények és annak komfortjának elemzésével.

A roma *háztartások nagy létszámúak*, amihez a rossz jövedelmi helyzet és anyagi háttér miatt társul a magas laksűrűség is (7. táblázat). Ezek a lakások nagyon zsúfoltak, gyakran egyetlen szobában négyen (61,9%), sőt többen is – hatan, heten – lakhatnak. A legtöbb alacsony komfortszinttel és kis alapterülettel rendelkező egy-két szobás lakás, amelyben magasabb a laksűrűség négy háztartásfőnél, periférián vagy félreeső területen van.

7. táblázat. A bihari romák által lakott lakások laksűrűsége N=93

A háztartás létszáma	A lakás szobáinak száma					Összesen (%)
	1 (%)	2 (%)	3 (%)	5 (%)	6 (%)	
2	37,5	12,5	50,0	–	–	100
3	28,6	14,3	57,1	–	–	100
4	61,9	14,3	23,8	–	–	100
5	33,3	33,3	33,3	–	–	100
6	26,7	40,0	33,3	–	–	100
7	33,3	50,0	16,7	–	–	100
8	50,0	–	25,0	25,0	–	100
9	–	–	–	–	–	–
10	33,3	66,7	–	–	–	100
12	25,0	25,0	–	–	50,0	100
Összesen	40,9	26,9	25,8	2,2	4,3	100

A 7. táblázat adatai alapján feltételezhetjük, hogy a legtöbb otthonban nincs elég hely, nincs mindenkinek saját ágya és így megfelelő alvaskörülményei. A gyerekekkel kapcsolatosan pedig az a tapasztalat, hogy sok esetben nincs a lakásban egy kisebb terület a tanulásra, leckekecsítésre. A nagy háztartáslétszámmal rendelkező egy- vagy két-szobás lakásban élő cigányok látják a lakásproblémát a legsúlyosabb problémájuknak, ahol más változók (például munkanélküliség) kisebb súllyal esnek latba. Ma a kedvezőtlen lakáshelyzet megoldására vannak bizonyos kezdeményezések a nemzeti roma-program keretében, de ezek adekvát finanszírozás és koncepció hiányában nem hoznak pozitív eredményeket.

A lakáshelyzet mellett az anyagi háttér egy másik mérőszáma lehet a *háztartások kiadása, fogyasztásának szintje és a fogyasztás szerkezete*. Ez utóbbi változó sokat elmondhat a lakás komfortszintjéről és a szegénység mértékéről is. A Bihar megyei cigányok esetében a 8. táblázatban bemutatott megoszlások jellemzőek a lakás komfortszintjé-

vel kapcsolatban. A romák lakásaiban a legnagyobb arányban *elektromos áram* található, ami települési lebontásban hasonló helyzetet mutat, mindössze annyi különbséggel, hogy a megyeszékhelyen lakók 79,8%-ának van áram a lakásban, szemben a falu 73,6%-ával. A komfortszint összes többi mutatója (vezetékes víz, lakáson belüli WC és távfűtés) kizárólag a városi cigánylakásokban található. Románia egészére nézve módosulnak kissé az arányok, amit a 8., 9., 10. és 11. táblázatok szemléltetnek.

8. táblázat. *A bihari roma lakások komfortossága (N=93)*

	<i>Vezetékes víz (%)</i>	<i>Elektromos ára (%)</i>	<i>Toalett a lakáson belül (%)</i>	<i>Távfűtés (%)</i>
Van	12,9	76,3	12,9	12,9
Nincs	87,1	23,7	87,1	87,1

9. táblázat. *Van-e elektromos áram a lakásban? – településszerkezeti megoszlásban (N=1001). Az Institutul de Cercetare a Calitații Vieții adatmátrixának másodlagos feldolgozása (Romania Dataset, 2001)*

<i>Település típusa</i>	<i>Elektromos áram</i>		
	<i>Van (%)</i>	<i>Nincs (%)</i>	<i>Nincs válasz (%)</i>
Főváros	80,1	11,6	8,3
Megyeszékhely	67,0	19,9	13,1
Megyei város	81,0	16,0	3,0
Falu	68,0	23,0	9,0

10. táblázat. *Van-e vezetékes víz a lakásban? – településszerkezeti megoszlásban (N=1001). Az Institutul de Cercetare a Calitații Vieții adatmátrixának másodlagos feldolgozása (Romania Dataset, 2001)*

<i>Település típusa</i>	<i>Elektromos áram</i>		
	<i>Van (%)</i>	<i>Nincs (%)</i>	<i>Nincs válasz (%)</i>
Főváros	52,5	36,1	11,5
Megyeszékhely	25,3	43,2	31,5
Megyei város	20,4	64,5	15,1
Falu	4,9	70,6	24,5

A 9. és 10. táblázat szerint hatással van a lakás komfortszintjére az, hogy az adott ingatlan milyen településen fekszik, ami leginkább a vezetékes vízzel való ellátottságban látszik. Természetes módon ott van ilyen, ahol van kiépült csatornahálózat és szolgáltató is, így vidéken kevésbé jellemző, hogy ezzel rendelkezzenek. Felmerül, hogy annak ellenére, hogy nincs nagy eltérés a nagy- és kistelepülések között a munkanélküliséget te-

Az oktatási exklúzió, a társadalmi-gazdasági kirekesztődés és a „bezáródott” mobilitási csatornák

kintve, mégis nagyobb a fogyasztás mértéke városban, mint a falvakban, hiszen a vízért és az elektromos áramért díjat kell fizetni. Az eredmények alapján a cigányok életszínvona-la kedvezőbb a jobb infrastrukturális helyzettel rendelkező településeken.

A lakás tárgyi-technikai felszereltségét és a fogyasztás más elemeit vizsgálva a kö-vetkező eredményeket kaptuk (11. és 12. táblázat).

11. táblázat. A lakások tárgyi-technikai felszereltsége Bihar megyében (N=93)

	Telefon	Hűtő- gép	Televí- zió	Rádió	Mosó- gép	Porszí- vó	Számi- tógép	Motor- kerék- pár	Gépko- csi
Van	20,4	12,9	49,5	20,4	7,5	2,2	–	6,5	2,2
Nincs	79,6	87,1	50,5	79,6	92,5	97,8	100	93,5	97,8

12. táblázat. A romániai romák lakásainak tárgyi-technikai és infrastrukturális felsze-reltsége (N=1001). Az Institutul de Cercetăre a Calitații Vieții adatmátrix-ának másodlagos feldolgozása (Romania Dataset, 2001)

	Iskolai végzettség (%)					Település (%)		Egy főre eső jövedelem (%)		
	Összes	Nincs	Elemi	Ált. iskola	Ált. iskola és >	Város	Falu	20 € alatt	21 és 50 € között	50 € felett
Telefon	11,59	7,02	10,83	17,20	34,92	21,37	5,26	6,24	20,66	38,00
Rádió	40,86	29,61	44,27	57,32	68,25	46,31	37,34	35,73	53,05	54,00
Óra	67,33	54,61	74,84	80,89	87,30	74,30	62,83	62,40	80,75	86,00
Hűtőgép	24,98	13,16	28,34	40,13	58,73	37,91	16,61	17,16	42,25	52,00
Sütő	38,36	31,58	41,40	45,86	58,73	37,15	39,14	33,70	46,95	64,00
TV	52,55	37,94	60,51	66,88	82,54	63,36	45,56	45,09	70,42	78,00
Gépkocsi	10,19	5,70	9,55	12,10	39,68	12,98	8,39	5,46	18,78	36,00
CD lejátszó	5,39	1,75	5,41	8,28	25,40	6,11	4,93	2,96	8,92	28,00
Antenna (szatelit)	5,89	1,97	5,41	8,92	30,16	7,12	5,10	2,50	11,74	32,00
Mobiltelefon	10,09	5,92	10,19	15,29	28,57	15,01	6,91	4,84	17,84	44,00
Mosógép	13,09	6,58	12,42	22,93	39,68	20,61	8,22	5,77	26,76	44,00
Vezetékes víz	13,69	8,77	14,01	18,47	34,92	27,23	4,93	7,96	27,23	34,00
Toalett a lakáson belül	12,19	8,99	13,06	18,47	17,46	23,92	4,61	8,58	18,31	34,00
Toalett a lakáson kívül	76,42	72,59	76,43	82,17	85,71	68,19	81,74	76,29	76,53	74,00

12. táblázat folytatása

	Iskolai végzettség (%)					Település (%)		Egy főre eső jövedelem (%)		
	Összes	Nincs	Elemi	Ált. iskola	Ált. iskola és >	Város	Falu	20 € alatt	21 és 50 € között	50 € felett
Csatorna	15,18	11,62	14,33	22,93	26,98	29,01	6,25	11,23	22,54	34,00
Ágy minden családtagnak	25,67	18,20	23,25	40,13	58,73	27,23	24,67	18,56	43,19	56,00
Nappali szoba	18,28	9,43	18,15	30,57	52,38	22,65	15,46	11,23	34,27	48,00
Fürdőszoba	11,19	7,89	11,78	14,01	26,98	22,14	4,11	6,86	20,66	34,00
Elektromos áram	70,73	62,06	75,16	78,98	88,89	75,57	67,60	67,39	82,16	74,00
Könyv	24,98	14,47	26,75	39,49	57,14	35,88	17,93	19,50	35,68	52,00

A modernizáció és az ahhoz kapcsolódó technikai civilizáció egyértelműen érezteti hatását a különböző fogyasztási cikkek birtoklásán, nagy különbségeket mutatva az iskolai végzettség, településtípus és az egy főre eső jövedelem alapján. A telefon, hűtőgép, rádió, televízió, CD lejátszó, gépkocsi sokkal gyakrabban fordul elő a középfokú oktatásban részt vettek között, mint az annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezőknél. Mindezek között a legelterjedtebb a televízió. Bár ez nem tekinthető egyértelműen kulturális fogyasztási cikknek, a magasabb tájékozottság miatt pozitívként értékeljük ennek birtoklását is (52,5% rendelkezik vele). Jelenleg a kulturális mobilitásban egyik leginkább közrejátszó tényező a művelődési fogyasztás. Ha ezt a könyvek otthoni jelenlétében mérünk, akkor a következő megoszlást kapjuk: a romániai cigányok 24,9%-nak van otthon könyve, de az nem tisztázott, hogy a könyvtár hány elemből áll. A fogyasztásszerkezettel kapcsolatban is azt mondhatjuk, hogy az elmarad a többségi, nem roma társadalomé mellett, ahol az adott cikk jelenléte a vizsgált mintáéénak kétszerese vagy háromszorosa is lehet.

Záró gondolatok

A kutatás adataiból és annak elemzéséből kiderült, hogy a romániai cigány népcsoport integrációs szintje, a modern intézményrendszerhez való kapcsolódása nagyon alacsony mértékű, romániai és Bihar megyei szinten egyaránt. Az oktatáshoz való hozzáférés nehézségei, a hátrányos helyzetű gyerekekkel bánni nem tudó mai iskolarendszer és a cigányokat oktató intézményekben tapasztalható minőség negatívan determinálja a romák életlehetőségeit, illetve az előttük megnyíló (de inkább bezáródó) mobilitási csatornákat.

A társadalmi rétegek közötti felfelé mozgás és az esélyek növelésének ugyan nem kizárólagos, de legmeghatározóbb lehetősége lehet az iskolai részvétel, hiszen ez a társadalmi intézményekhez való kötődés első tere, és úgy tűnik, aki ebből kimarad, az lema-

Az oktatási exklúzió, a társadalmi-gazdasági kirekesztődés és a „bezáródott” mobilitási csatornák

rad a fejlődés folyamatáról is. Így az oktatást szükségszerűen hozzá kell igazítani a tanulói igényekhez, ami alapkérdéssé vált az utóbbi években, Romániában pedig nemzeti prioritássá. Megszületett 2003-ban a nemzeti romaprogram (*Ministerul Informatiilor Publice*, 2003), amelynek oktatással foglalkozó részében éppen azon problémák kezelését kezdeményezik, amelyeket empirikus eszközökkel magam is bemutattam. Olyan hátszél hiányzik azonban ebből, amely elengedhetetlen lenne a sikeres megvalósuláshoz: a megfelelő mértékű finanszírozás, jól kidolgozott és megalapozott koncepció. Mindannak ellenére, hogy közismert tény, hogy egy ország oktatásra és kutatás-fejlesztésre fordított összege pozitív összefüggésben áll a gazdasági növekedéssel. Létezése azonban kedvező kitekintést nyújt a jövőre nézve és lehetőséget teremt a jól megtervezett társadalomtudományos kutatások alapján fejlesztésére is.

Irodalom

- Babusik Ferenc (2002, szerk.): *A romák esélyei Magyarországon*. Kávé Kiadó – Delphoi Consulting, Budapest.
- Béres Csaba (2002, szerk.): *Kirekesztődés vagy integrálódás?* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Bourdieu, P. (1978): Az iskolai kiválóság és a francia oktatási rendszer értékei. In: *A társadalmi egyenlőtlenség újratermelődése*. Gondolat Kiadó, Budapest. 71-128.
- Forray R. Katalin és Mohácsi Erzsébet (2002, szerk.): *Esélyek és korlátok*. Pécsi Tudományegyetem, Romológia Tanszék, Pécs.
- Forray R. Katalin és Hegedüs T. András (2003): *Cigányok, iskola, oktatáspolitikai*. Oktatáskutató Intézet, Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Guvernul României (2001): *Strategia guvernului României de îmbunătățire a situației romilor* [A romák helyzetének javításáért kormányzati stratégia]. București.
- Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona (2002): *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Institutul Național de Statistică (2002): *Breviarul Statistic al județului Bihor* [Bihar megyei statisztikai évkönyv]. Direcția Județeană de Statistică, Bihor.
- Ladányi János és Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? *Kritika*, 26. 12. sz. 3-6.
- Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és iskolában*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ministerul Educației și Cercetării (2002): *Strategia dezvoltării învățământului preuniversitar – în perioada 2001-2004. Planificare prospectivă până în 2010* [Az oktatás fejlesztéséért stratégia]. România – Ministerul Educației și Cercetării, București.
- Ministerul Informatiilor Publice (2003): *Raport privind progresele înregistrate în implementarea Strategiei Guvernului de Îmbunătățire a Situației Romilor* [Jelentés a romák helyzetének javításáért kormányzati stratégia előrehaladásáról]. București.
- Recensământ în România, 2002. www.recensamant.ro/pagini/rezultate.html
- Ringold, D., Orenstein, M. A. és Wilkens, E. (2003): *Roma in an expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Conference Edition. The World Bank, Washington.
- Romania Dataset (2001): Institutul de cercetare a calității vieții, București. United Nations Development Programme, Roma Human Development Challenges and Opportunities, Roma Regional Human Development Report. <http://roma.undp.sk/>

Szolár Éva

- Rostás-Farkas György (2001): *A cigányok története*. Cigány Tudományos és Művészeti Társaság, Budapest.
- Simon Zoltán (2001): *A romák helyzete Európában - kisebbségpolitikai kihívások* [Kézirat]. Budapest.
- Szolár Éva (2007a): Romaszegénység. *Esély*, **18**. 1. sz.
- Szolár Éva (2007b): Párhuzamos oktatási rendszer a cigány tanulók számára. *Educatio*, **16**. 1. sz.
- Suportul social pentru populația de romi* (2002). *Guvernul României - Comisia Anti-Sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale*. [Szociális támogatás a roma népességnek. Románia Kormánya – Szegénységellenes és Társadalmi Befogadás Bizottság Cselekvési Terve]
- Surdu, M. (2003): *Desegregarea școlilor Roma*. Open Society Institute - International Policy Fellowships - Final Report. www.policy.hu/surdu/Raport%20final%20IPF%20martie%202003.pdf
- Virág Enikő (2003): „Cigánysors”. A zilahi roma közösség integrációs esélyei. Szakdolgozat. [Kézirat.] Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad.
- Zamfir, C. és Preda, M. (2002, szerk.): *Romii din România*. Editura Expert, București.
- Zamfir, C. és Zamfir, E. (1993): *Țiganii între ignorare și ingrijorare*. Editura Alternative, București.

ABSTRACT

ÉVA SZOLÁR: THE EDUCATIONAL, SOCIAL AND ECONOMICAL EXCLUSION OF THE ROMA POPULATION IN ROMANIA

The lack of education of the Roma population and their marginal position in the educational system seem to be the crucial factors which create and maintain their social exclusion. The causes are numerous: poor economic conditions, forcing Roma children to assist their parents in work from an early age; the lack of motivation and the ignorance of Roma cultural specificity and needs on the part of most educators. This study analyzes the ways in which educational marginality contributes to the reproduction of social and economic exclusion in the case of Roma population living in Bihor County, Romania. Based on original empirical research and an analysis of available relevant data, the paper concludes with practical recommendations aimed at improving the role of educational institutions and practices in empowering the young generation of Roma and in increasing their chances for economic and social integration.

Magyar Pedagógia, **106**. Number 3. 187–212. (2006)

Levelezési cím / Address for correspondence: Szolár Éva, Partiumi Keresztény Egyetem, Társadalomtudományi Tanszék, Romania – Oradea, Str. Primariei nr. 27.